

Gauta 2010 05 28
Prano Dovydaičio premijai

GINTAUTAS VYŠNIAUSKAS

Klaipėdos universitetas

KETVIRTASIS DIEVO BUVIMO ĮRODYMAS, ARBA KAIP IŠ GRAMATINĖS FORMOS PADAROMAS DIEVAS

The Fourth Demonstration of God's Existence,
or How to Make God out of Grammatical Form

SUMMARY

Considering the fourth way of proving God's existence as it is presented by Thomas Aquinas in his *Summa Theologiae*, the author of the article finds that the core of its argumentation is this: there are positive, comparative and superlative degrees of properties seen in things, and the superlative are the causes of being of comparatives and positives; therefore must be an unseen ultimate superlative which is the cause of being of all superlatives; and that super-superlative is God. So the argument starts from grammatical degrees, reduces all superlatives into metaphysical one, announces it the cause of all lesser degrees and calls it God. Therefore the author of the article concludes that the fourth way makes God out of grammatical form of qualitative adjective using dubious metaphysical speculations concerning causes. Moreover neither things nor God are necessary to the proof: things – because they are directly related to degrees; God – because he is arbitrarily appended to it: God can be easily substituted there by anything else, say the singularity point. Since the basis of the argument is grammatical form and the driving force is metaphysical reasoning, the fourth way can be regarded not only as failed instruction how to make God out of grammar but also as an ancient germ of postmodern grammatology.

SANTRAUKA

Išnagrinėjęs Tomo Akviniečio *Teologijos sumoje* pateiktą ketvirtąjį Dievo buvimo įrodymo būdą, straipsnio autorius atrado, kad to įrodymo šerdį sudaro šie teiginiai: egzistuoja patiriamas nelyginamasis, aukštesnysis ir aukščiausias daiktų ypatybių laipsnis; aukščiausieji laipsniai yra visų žemesniųjų buvimo priežastys, todėl privalo būti vienas, nepatiriamas visų ypatybių aukščiausiųjų laipsnių aukščiausiasis laipsnis kaip

RAKTAŽODŽIAI: ketvirtasis įrodymas, laipsniavimas, gramatika, priežastis, Dievas, Akviniėtis.

KEY WORDS: the fourth way, gradation, grammar, cause, God, Aquinas.

visų aukščiausiųjų laipsnių buvimo priežastis; tas pats aukščiausias vienintelis laipsnis yra Dievas. Samprotavimas pradamas gramatiniais laipsniais, kurie toliau redukuojami į unikalų metafizinį esinį – visų aukščiausių laipsnių kaip vienintelę visų žemesniųjų buvimo priežastį ir Tomas pavadina jį Dievu. Todėl straipsnio autorius daro išvadą, kad ketvirtasis įrodymas, paremtas abejotinomis metafizikos prielaidomis, iš gramatinės kokybinių būdvardžių formos padaro Dievą. Maža to, daiktai ir Dievas įrodymui nebūtinai: daiktai – todėl, kad tiesiogiai susiję su laipsniavimu; Dievas – todėl, kad jis savavališkai prie to įrodymo prisegtas ir gali būti pakeistas bet kuo, pvz., singularumo tašku. Kadangi ketvirtojo įrodymo pagrindas yra gramatinis, o „variklis“ – metafizinės spekuliacijos, tai jį galima laikyti ne tik nenusisekusi instrukcija, kaip iš gramatikos padaryti Dievą, bet ir kaip senovinę postmodernistinės gramatologijos užuomazgą.

ĮVADAS

Šis straipsnis turėjo būti straipsnio „Metafizikos *Onus probandi*“ tęsinys kaip dalis didesnio sumanymo – parašyti monografiją apie filosofijos istorijoje labiausiai pagarsėjusius Dievo buvimo įrodymus. Bet kadangi akademinė biurokratija tyrėjo darbą vertina ne tiek pagal turinį, kiek pagal pavadinimų kiekį, esu

priverstas atsisakyti bendrojo pavadinimo ir abreviatūros straipsnio pabaigoje „b. d.“ Vis dėlto skaitytojams rekomenduoju šiuos orientyrus prisiminti ir kiekvieną naują straipsnį apie Dievo buvimą laikyti ankstesniųjų tęsiniu, nes mūsų laukia ilga kelionė Dievo ieškojimų keliais ir klystkeliais.

KLAMPUS SAMPROTAVIMAS

Ketvirtąjį Dievo buvimo įrodymą Tomas Akvinietis grindžia laipsniavimu (*ex gradibus*) ir perteikia šiuo samprotavimu:

Ketvirtas [Dievo buvimo įrodymo] būdas paimtas iš laipsniavimo (*ex gradibus*), kuris atrandamas daiktuose. Mat atrandami daugiau arba mažiau (*magis et minus*) geri, tikri ir tobuli daiktai; tą patį galima pasakyti ir apie kitas panašias daiktų ypatybes. Tačiau apie įvairius daiktus sakoma, kad jie yra daugiau arba mažiau [tokie], todėl, kad jie skirtingai priartėję prie to, kuris labiausiai yra [toks], kaip karštesnis yra tas, kuris yra arčiau labiausiai karšto (*maxime calido*). Todėl egzistuoja tas, kuris yra tikriausias, geriausias, tobuliausias, kilniausias, taigi, ir labiausiai esantis (*maxime ens*), nes tas, kuris yra pats tikriausias (*maxime vera*),

yra labiausiai esantis, kaip apie tai rašoma *Metafizikos* antroje knygoje¹. Bet tas, kuris kurioje nors giminėje vadinamas labiausiai tokiu (*maxime tale*), yra priežastis visų tų, kurie tai giminei priklauso, kaip ugnis, kuri yra labiausiai karšta, yra priežastis visų karštų objektų, kaip apie tai rašoma toje pat knygoje. Vadinasi, egzistuoja tas, kuris yra visų esančiųjų esaties, gerumo ir apskritai bet kokio jų tobulumo priežastis, ir jį vadiname Dievu².

Samprotavimas glaustas, bet klampus, nes šešiuose jo sakiniuose persipina gramatikos, logikos, fizikos, matematikos ir metafizikos problemos. Jau pirmas sakiny, teigiantis, kad laipsniavimas atrandamas daiktuose, ir kreipiantis mūsų dėmesį į fiziką, reikalauja patikslinimo.

KAS ATRANDAMA DAIKTUOSE?

Antrajame sakinyje teigiama, kad daiktuose atrandamos įvairios daiktų *ypatybės*: geras, tikras, tobulas ir t.t., bei kiekybiniai vienaarūšių ypatybių skirtingumai: daugiau – mažiau, labiau – silpniau ir pan. Tad iš tiesų lyginami ne konkrečių daiktų konkrečios ypatybės, o žodžiais pažymėtos nuo daiktų ypatybių atsietos sąvokos ir jų kiekybiniai skirtingumai. Ypatybes žmogaus protas atsieja

nuo daiktų ir jų sąvokas pažymi žodžiais: „karštas“, „baltas“, „doras“, „gražus“, „taurus“ ir t.t. Lygindamas vienaarūšes daiktų ypatybes protas atranda kiekybinį jų skirtingumą: „karštas – karštesnis“, „baltas – baltesnis“, „doras – doresnis“ ir t.t. Vadinas, „laipsniavimą“ Akviniečio filosofija ima ne tiek iš materialių daiktų, ne iš fizikos, kiek iš save pačią apmąstancios kalbos, iš gramatikos.

AUKŠČIAUSIAS LAIPSNIS GRAMATIKOJE IR METAFIZIKOJE

Trečiuoju įrodymo sakiniu įvedamas aukščiausias laipsnis ir išsakoma prielaida, kad kiekybiniai ypatybių skirtingumai tiesiogiai priklauso nuo artumo aukščiausiajam laipsniui. Šis abstraktus teiginys iliustruojamas konkrečiu empiriniu pavyzdžiu: „karštesnis yra tas, kuris yra arčiau labiausiai karšto“ (fizika). Tad dabar turime visus tris gramatinius laipsnius – nelyginamąjį, aukštesnįjį ir aukščiausiąjį. Jeigu gramatika lyginamasis laipsnių formas kildina iš nelyginamosios, tai Akviniečio metafizika juda priešinga linkme: baltas ir baltesnis, do-

ras ir doresnis ir t.t egzistuoja tik todėl, kad yra pats balčiausias, pats doriausias ir t.t. Taip teigti reikalauja tiek plotiniškoji emanacijos teorija, tiek krikščioniškasis kreacionizmas.

Ketvirtuoju sakiniu daromas metafizinis minties posūkis, kuriuo aukščiausiai visi rūšių ypatybių laipsniai suvedami į vieną, kol kas neįvardytą objektą ir teigiama, kad tas objektas yra labiausiai esantis (*maxime ens*), nes, pasak Aristotelio, labiausiai tikras (*maxime vera*) yra labiausiai esantis, arba pats būties maksimumas.

KAIP IŠ GRAMATINĖS FORMOS PADAROMAS DIEVAS

Skaitydami penktąjį sakinį sužinome, kad trečiajame sakinyje paminėtas ryšys tarp laipsnių yra priežastinis: „tas, kuris kurioje nors giminėje vadinamas labiausiai tokiu (*maxime tale*), yra priežastis visų tų, kurie tai giminei priklauso“. O jeigu taip, tai galima daryti išvadą, kad ketvirtajame sakinyje paminėtas neįvardytas objektas yra visų teigiamų ypatybių ir jų

kiekybinio skirtingumo priežastis. Padarius šią išvadą, galima žengti dar vieną žingsnį – tą objektą įvardyti Dievu ir taip užbaigti ketvirtąjį Dievo buvimo įrodymą. Tai Akvinietis padaro šeštuoju sakiniu: „egzistuoja tas, kuris yra visų esančiųjų esaties, gerumo ir apskritai bet kokio jų tobulumo priežastis, ir jį vadiname Dievu“. *Q E D* (Tai ir reikėjo įrodyti).

ESMINĖS ĮRODYMO DALYS

Kad įrodymas būtų aiškesnis, atskirkime jo esmines dalis nuo pridėtinių. Esminėmis vadinu tas, kurios sudaro įrodymo ašį. Čia jų yra trys – gramatinė laipsniavimo kategorija, fizinis priežastingumas ir metafizinė prielaida, kad aukščiausiasis laipsnis yra žemesniųjų esaties priežastis. Remiantis šia prielai-

da, iš *nelyginamosios ir aukštesniosios gramatinės formos buvimo daroma išvada, kad būtinai privalo būti pats aukščiausias laipsnis kaip visų žemesniųjų buvimo priežastis*. Tokia yra įrodymo ašis. Kad ir kaip būtų keista, tačiau daiktai ir Dievas tėra pridėtiniai jos elementai.

PRIDĖTINĖS ĮRODYMO DALYS

Dar viena pridėtinė įrodymo dalis – empiriškai verifikuojamas teiginys, kad ugnis kaip karščio maksimumas yra visų karštų kūnų karštumo priežastis. Niekas nepaneigs teiginio, kad kuo arčiau liepsnos, tuo karščiau. Tačiau žinoma, kad ugnies temperatūra tiesiogiai priklauso nuo to, kas dega ir kur dega: rašoma, kad žemiausia liepsnos temperatūra siekia maždaug 120 °C, o aukščiausia – virš 2000. Tad ne kiekviena ugnis gali būti karščio maksimumas. Ugnis apskritai negali būti karščio maksimumu, nes žinoma, kad plazmos temperatūra siekia keliolika tūkstančių laipsnių Celsijaus, o fizikai kalba apie Planko temperatūrą ($1,41679 \times 10^{32}$ Kelvino) kaip apie aukščiausią įmanomą, bet neneigia ir aukštesnės temperatūros

galimybę. Taigi Akviniečio pateiktas pavyzdys įrodymą ne paremia, bet priešingai, daro jį abejotiną.

Tačiau negalima priekaištauti Angelikajam Doktorui už tai, kad gyvendamas XIII a. jis nežinojo šiuolaikinės fizikos duomenų. Jo pateiktą pavyzdį reikia ne kritikuoti, o naudoti pagal paskirtį, t.y. kaip supratimą palengvinančią analogiją: kaip egzistuoja visų karštų dalykų priežastis – ugnis, taip egzistuoja visų gerų ypatybių priežastis – tas ypatybes vienijantis maksimumas. Be priežasties padarinių nebūna. Padariniai – daugiau ar mažiau geri dalykai – yra, vadinasi, visas geras ypatybes vienijantis maksimumas privalo būti. Tereikia tą maksimumą pavadinti Dievu ir tikslas pasiektas. Tačiau čia susiduriame su nauju keblumu.

KĄ VADINAME DIEVU

Kas galėtų būti tas Dievas? Jeigu Didįjį Sprogimą pavadintume Dievu, tai jis čia puikiai tiktų. Tačiau akivaizdu, kad Akvinietis turi omenyje ne kokį nors sprogimą ar dar ką nors, o visagalį, visąžinį ir visagėrį trigubą asmenį – teis-

tinį krikščionių Dievą. Vadinasi, jis dar turi įrodyti, kad Dievu pavadinta priežastis yra ne kas nors kita, o būtent minėtas asmuo, nes ta priežastimi galėtų būti ir kitas asmuo, ir net visai ne asmuo. Kad ketvirtajame Dievo buvimo

įrodyme minima visų ypatybių priežastis yra ne kas nors kita, o būtent trys asmenys vienoje prigimtyje, Akvinietis „įrodo“ daug vėliau – trisdešimtajame *Teologijos sumos* pirmosios knygos skyriuje. Galima sakyti, kad visi tarp antrojo ir trisdešimtojo įsiterpę skyriai yra

ilgų ir painių samprotavimų grandinė, būtina, siekiant antrajame skyriuje iš gramatikos „dedukuotą“ Dievą paversti Švenčiausiąja Trejybe. Tai išties grandiozinis uždavinys, kurį gali išspręsti tik Dievo malonės talkinama Angeliškojo Daktaro išmintis.

RACIONALUSIS TIKĖJIMO PAMATAS

Kalbėdamas apie racionalųjį pamatą turiu omeny *žinojimą*, kad Dievas tikrai yra; *žinojimą* kaip prigimtiniu žmogaus protu įrodytą *nepaneigiamą tiesą*, kuri iš esmės skiriasi nuo protu nepasiekiamų apreikštųjų tiesų, kurių tikrumas grindžiamas Šventojo Rašto autoritetu, paprasčiau tariant, tikėjimu, kad tas raštas yra Dievo padiktuotas. Ketvirtojo Dievo buvimo įrodymo racionalusis pamatas yra ne kas kita, o indukcinio samprotavimo rezultatas, išvada, gauta apibendrinus jusliškai patiriamus daiktų ypatybių kiekybinius skirtingumus. Tačiau indukcinė išvada yra ne apodiktinis, o hipotetinis teiginys. Vadinasi, ketvirtasis Dievo buvimo įrodymas Dievo (kad ir koks jis būtų) buvimo neįrodo, o tik iškelia hipotezę.

Atrodo, jog tai nėra labai svarbu, nes, pvz., fizikos dėsniai yra hipotetiniai teiginiai, tačiau dėsnių buvimu (tiksliau, veikimu) neabejojama. Tad kodėl turėtume abejoti hipotetiniu teiginiu – *Dievas yra*? Todėl, kad fizikos dėsniai veikia

šioje materialioje visatoje; juos galima verifikuoti ir falsifikuoti. Tačiau Dievo kaip anapusinės (transcendentinės) visatos priežasties buvimo neįmanoma nei verifikuoti, nei falsifikuoti.

Be to, buvimas spekuliatyviai neįrodomas – jis empiriškai patiriamas. Juk fizika nesitenkina teorine kokios nors elementarios dalelės, pavyzdžiui, Higgso bosono, pravardžiuojamo dieviškąja dalele, buvimo prielaida, bet visada siekia empiriškai parodyti, kad tokia dalelė tikrai egzistuoja. Siekdama šio tikslo ji konstruoja itin sudėtingus prietaisus, pvz., Didysis hadronų kolaidėris (*Large Hadron Collider*), kuris, kaip tikimasi, leis įsitikinti realiu Higgso bosono buvimu. Tačiau joks mokslininkų sukurtas prietaisas, kadangi jis veikia šio pasaulio ribose, negali padėti įsitikinti Dievo buvimu teologijai, teigiančiai Dievo kaip pirmosios šio pasaulio priežasties transcendentškumą. Teologija čia gali remtis tik teorinėmis spekuliacijomis, kurios, kaip jau minėjome, realaus buvimo įrodyti negali.

TIKĖJIMO HIPOTEZĖ

Todėl teiginys – *Dievas yra* – tai ne žinojimo, bet tikėjimo hipotezė, nes žmogaus protas neturi jokių kitų jos verifika-

vimo priemonių, išskyrus Bibliją. Norint, kad ši priemonė veiktų, būtina tikėti, kad jos tekstai yra ne žydų pasakos, o paties

Dievo diktantas. Vadinasi, Biblija verifikuoja Dievo buvimą tuo, kad ją padiktavo Dievas, kuris turėjo būti, kad galėtų diktuoti. Taip Biblijos buvimas patvirtina Dievo buvimą, nes jeigu Dievo nebūtų, tai Biblija nebūtų parašyta. Tačiau Biblijos tekstus skirtingais laikais rašė įvairūs žmonės. Ar tikrai Dievas jiems diktavo, ar jų plunksną vedžiojo, ar dar kaip nors

kitaip veikė? To negalima žinoti, tuo galima vien tikėti. Taigi Dievo buvimo hipotezė pasilieka vien tikėjimo ribose. Griežtai kalbant, teiginys – *Dievas yra* – yra ne hipotezė, o tikėjimo tiesa. Bet koks bandymas ją įrodyti, kitaip tariant, perkelti į žinojimo lygmenį, ją paverčia „hipoteze“. Todėl tikėjimas lieka vienintelis galimas Dievo buvimo įrodymas.

AKVINIEČIO PROJEKTAS

Apie tai, kad jis nenori pasitenkinti vien tikėjimu, Akvinietis pareiškia pirmoje *Sumos prieš pagonis* knygoje. Šios knygos devinto skyriaus pabaigoje jis rašo: „O iš visų dalykų, svarstytinų mąstant apie Dievą patį savaime, pirmiausia, kaip viso darbo būtiną pamatą, reikia pateikti samprotavimą, kuriuo įrodomas Dievo buvimas. Nes tokio įrodymo neturint, visų dieviškųjų dalykų svarstymas yra niekinis“³. Taigi, pasak Akviniečio, teologija kaip dieviškųjų dalykų svarstymas privalo remtis žinojimu, kad Dievas tikrai yra. O toks žinojimas, kadangi Dievo buvimas nėra akivaizdus faktas, pasiekiamas moksliniu pagal anų laikų standartus įrodymu (*demonstratio*).

Akvinietis žino, kad egzistuoja ir priešingas požiūris, kurį glaustai suformuluoja *Teologijos sumoje*: „Atrodo, kad Dievo buvimas neįrodomas. Juk Dievo buvimas yra tikėjimo dalykas. Tačiau tikėjimui priklausančios dalykai negali būti įrodyti, nes įrodymas leidžia žinoti, o tikėjimas, kaip rašo Apaštalas Laiške žydams, yra dėl nematomų dalykų (Žyd 11, 1). Vadinasi, Dievo buvimas neįrodomas“⁴. Čia paminėta Pauliaus laiško vieta lietuvių kalba (Č. Kavaliausko vertimas) atrodo šitaip:

„Tikėjimas laiduoja mums tai, ko viliamės, įrodo tikrovę, kurios nematome“. Žvelgiant į ją ką tik išsakyto argumento fone, dėmesį patraukia žodis „įrodo“ kaip prieštaraujantis teiginiui, kad tikėjimo dalykai neįrodomi. Griežtai kalbant, pasakymas „tikėjimas įrodo“ yra toks pats oksimoronas kaip ir „tikėjimo tiesa“, nes tikėjimas gali įrodyti (jeigu žmogus nemeluoja sakydamas, kad tiki) tik save patį, bet ne dalyką, kuriuo tikima: „tikiu neregimą tikrovę“ įrodo, kad tikiu neregimą tikrovę, bet niekaip neįrodo, kad toji tikrovė iš tiesų egzistuoja. Maža to, citata iš Pauliaus laiško parodo dar vieną dalyką, kuris skatina *tikėjimu nepasitikėti*. Tai tiesioginė tikėjimo sąsaja su tuo, „ko viliamės“: tikiu, kad taip yra, nes noriu, kad taip būtų. Iš čia įrodymas: kadangi tikiu, vadinasi, yra. Tokį mąstymą angliškai vadina labai tiksliai terminu – *wishful thinking*.

Kaip tikras intelektualas Akvinietis nesutinka tikėjimo grįsti vien tik noru. Todėl ką tik išsakytą požiūrį šitaip paneigia: „...Dievo esatis ir kiti panašūs dalykai, kurie gali būti pažinti prigimtinio protu, kaip apie tai rašoma laiške Romiečiams (Rom 1, 19), yra ne tikėjimo

dalykai, bet įvadai į tikėjimo dalykus, nes tikėjimas iš anksto numato prigimtinę žinojimą taip, kaip malonė prigimtį, o tobulybė tą, kuri galima tobulinti⁵. Šiuo teiginiu Akvinietis padaro minties judesį, visiškai priešingą tam, kurį penkiais šimtmečiais vėliau padarė Kantas, teigdamas, kad jam „teko pašalinti žinojimą, kad išlaisvintų vietą tikėjimui“⁶. Akviniečiui, kaip įsitikinome, teko pašalinti tikėjimą, kad išlaisvintų vietos ži-

nojimui. Tiesa, tikėjimui jis pasiūlė diplomatinį kompromisą, šitaip pratęsdamas mintį: „Tačiau niekas nedraudžia, kad tuos dalykus, kuriuos galima įrodyti ir žinoti, tas, kuris nesupranta įrodymo, priimtų kaip tikėjimo dalykus“⁷. Tai pavojingas kompromisas, nes, kaip rodo Averojaus pavyzdys, gali būti išplėtotas į dviejų tiesų teoriją, tikinčiųjų (kurie nepajėgūs pažinti) tiesą priešpriešinančią žinančiųjų tiesai⁸.

IŠVADA

Atlikta ketvirtojo Dievo buvimo įrodymo analizė parodė: 1) kaip Angeliškasis Doktoras metafizinėmis spekuliacijomis gramatinę kokybinio būdvardžio aukščiausiojo laipsnio formą pavertė visų pozityvių daiktų ypatybių priežastimi ir tą priežastį savavališkai pavadino Dievu; 2) kad šios jo pastangos nepasiekė užsibrėžto tikslo – Dievo buvimą paversti žinojimo tiesa ir teologijai suteikti

mokslinį pagrindą; 3) kad, priešingai negu teigiama enciklikoje *Fides et Ratio*, jam nepavyko aiškiai parodyti „proto ir tikėjimo harmoniją“⁹; 4) kadangi ketvirtojo įrodymo pagrindas yra gramatinis, o „variklis“ – metafizinės spekuliacijos, tai jį galima laikyti ne tik nenusisekusią instrukcija, kaip iš gramatikos padaryti Dievą, bet ir kaip senovinę postmodernistinės gramatologijos užuomazgą.

PRIEDAS

Kad skaitytojas nepamanytų, jog Dievo buvimo įrodymų problema yra tokia beprasmiška ir neaktuali, jog net kunigai ja nebesidomi, pateiksiu pavyzdį iš 2006 m. Richard Dawkinso bestselerio *The God Delusion*, kuriame autorius ketvirtąjį įrodymą savais žodžiais perteikia šitaip: „Pastebime, kad daiktai pasaulyje skiriasi. Egzistuoja, pavyzdžiui, gerumo ar tobulumo laipsniai. Tačiau mes apie tuos laipsnius sprendžiame lygindami juos su maksimumu. Žmonės gali būti ir geri, ir blogi, todėl gerumo mak-

simumo mumyse negali būti. Vadinasi, turi būti koks nors kitas maksimumas kaip tobulumo etalonas, ir tą maksimumą vadiname Dievu“¹⁰. Šią glaustą Akviničio įrodymo parafrazę lydi tokia pat glausta „kritika“: „Argi tai įrodymas? Lygiai taip pat jūs galite pasakyti, kad žmonės skiriasi savo prakaito smarve. Tačiau mes galime juos vieną su kitu palyginti tik lygindami su įsivaizduojamu smarvės maksimumu. Vadinasi, privalo būti didžiai neprilygstamas smirdžius, ir mes jį vadiname Dievu. Arba

pakeiskite smarvę koku tik norite dalyku ir darykite tokią pat visiškai bepras-

mišką išvadą¹¹. Bet argi tai kritika? Tai pasityčiojimas, ir gana lėkštas.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Aristotle. *Metaphysica*. Translated by W. D. Ross. // *The Basic Works of Aristotle*. Ed. Richard McKeon. – New York: Random House, 1941, [II, 1; 993b 30] p. 713.
- ² S. Th. I, q.2 a.3 in c. „Quarta via sumitur ex gradibus qui in rebus inveniuntur. Invenitur enim in rebus aliquid magis et minus bonum, et verum, et nobile, et sic de aliis huiusmodi. Sed magis et minus dicuntur de diversis secundum quod appropinquant diversimode ad aliquid quod maxime est, sicut magis calidum est, quod magis appropinquat maxime calido. Est igitur aliquid quod est verissimum, et optimum, et nobilissimum, et per consequens maxime ens, nam quae sunt maxime vera, sunt maxime entia, ut dicitur II Metaphys. Quod autem dicitur maxime tale in aliquo genere, est causa omnium quae sunt illius generis, sicut ignis, qui est maxime calidus, est causa omnium calidorum, ut in eodem libro dicitur. Ergo est aliquid quod omnibus entibus est causa esse, et bonitatis, et cuiuslibet perfectionis, et hoc dicimus Deum.” Pastaba: tekste pateikti vertimai iš lotynų ir anglų kalbų yra mano – G. V.
- ³ „Inter ea vero quae de Deo secundum seipsam consideranda sunt, praemittendum est, quasi totius operis necessarium fundamentum, consideratio qua demonstratur Deum esse. Quo non habito, omnis consideratio de rebus divinis tollitur.” Pastaba: Knygoje – Tomas Akvinielis. *Suma prieš pagonis*, pirmoji knyga. – Vilnius: Logos, 1999, p. 31 – šiuos sakinius į lietuvių kalbą išverčiau neteisingai. Čia pasinaudojau proga ištaisyti savo klaidą.
- ⁴ S. Th. I, q.1 a.2 arg.1: „Videtur quod Deum esse non sit demonstrabile. Deum enim esse est articulus fidei. Sed ea quae sunt fidei, non sunt demonstrabilia, quia demonstratio facit scire,

fides autem de non apparentibus est, ut patet per Apostolum, ad Hebr. XI. Ergo Deum esse non est demonstrabile.

- ⁵ S. Th. I, q.1 a.2 ad 1: „Ad primum ergo dicendum quod Deum esse, et alia huiusmodi quae per rationem naturalem nota possunt esse de Deo, ut dicitur Rom. I non sunt articuli fidei, sed praeambula ad articulos, sic enim fides praesupponit cognitionem naturalem, sicut gratia naturam, et ut perfectio perfectibile.”
- ⁶ I. Kantas. *Grynojo proto kritika*. – Vilnius: Mintis, 1982, p. 47.
- ⁷ S. Th. I, q.1 a.2 ad 1: „Nihil tamen prohibet illud quod secundum se demonstrabile est et scibile, ab aliquo accipi ut credibile, qui demonstrationem non capit.”
- ⁸ Averojaus dviejų tiesų teoriją Akvinielis kritikuoja tokiais žodžiais: „Bet dar didesnį susirūpinimą kelia tai, ką jis [Averojus] sako toliau: *Protu sprendžiu, kad intelektas skaičiumi būtinai yra vienas, tačiau tikėjimu stipriai laikaisi priešingo požiūrio*. Vadinasi, jis mano, kad tikėjimo dalykai yra tokie, apie kuriuos būtinai išeina priešingos išvados, bet kadangi būtinios išvados yra neabejotinai teisingos, o joms priešingi teiginiai yra melagingi ir neįmanomi, tai iš to, ką jis sako, išeitų, kad tikėjimas yra apie melagingus ir neįmanomus dalykus, kurių net Dievas negali padaryti ir tikinčiųjų ausys negali iki galo išklausti”. Tomas Akvinielis. *Apie esinį ir esmę. Apie Tiesą. Apie intelekto vienojį prieš Averoistus*. Iš lotynų k. vertė G. Vyšniauskas. – Vilnius: Logos, 1999, p. 251.
- ⁹ Jonas Paulius II. *Fides et ratio*. – Vilnius: Aidai, 2000, p. 52.
- ¹⁰ Richard Dawkins. *The God Delusion*. – London: Black Swan, 2006, p. 102.
- ¹¹ Ten pat.